

за 31.10.2015); *Затое эпатажу – хоць каўшом бяры*(№ 246(28104) за 19.12.2015) і інш.

Такім чынам, асноўнымі лексічнымі асаблівасцямі аналітычных тэкстаў можна лічыць праявы інтэлектуалізацыі і інтэрнацыяналізацыі, што прыводзіць да актывізацыі тэрміналагічных адзінак і шырокага выкарыстання запазычанай лексікі на старонках газеты «Звязда».

Літаратура

1. Вальковский, М. А. Оценочность во внешнеэкономическом дискурсе / М. А. Вальковский // *Веснік БДУ. Сер.4.* – 2013. – № 2. – С. 84–88.

2. Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке / под ред. М. Н. Володиной. – Москва : Академический проект, 2011. – 331 с.

І. П. Клімаў

кандыдат філалагічных навук,

дацэнт кафедры беларускай і замежнай філалогіі

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

СПЕЦЫФІКА РЭЛІГІЙНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ Ў СТАРАЖЫТНАЙ І СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Сярод навуковых зацікаўленняў Л. А. Антанюк тэрміналогія займае важнае і нават асноўнае месца. Аднак з-за асаблівасцяў гістарычнага часу, на які прыпала плённая дзейнасць гэтага выдатнага беларускага навукоўца, адна галіна тэрміналогіі ўсё ж не змагла атрымаць належнай увагі ў яе працах, як і ў працах усіх савецкіх мовазнаўцаў наогул. Гэта рэлігійная тэрміналогія. Рэлігія ў дзяржаве афіцыйнага атэізму разглядалася як аджылая і несучасная з’ява, якая павінна адысці ў нябыт разам са старэйшым пакаленнем. Таму і вывучэнне рэлігійнай тэрміналогіі не дапускалася. Між тым яна заўжды была адметнай часткай старабеларускай лексікі, утрымлівала пэўныя пазіцыі ў савецкую эпоху і захоўвае актуальнасць у сучаснай мове, у цяперашніх абставінах. У паслясавецкі час рэлігійная тэрміналогія здабыла поўныя правы на сваё існаванне і развіццё, а таму патрабуе глыбокага і ўсебаковага вывучэння.

Рэлігійная тэрміналогія залучае словы і словазлучэнні, што пазначаюць паняцці рэлігіі і суадносных з ёю сфер. Галоўная адметнасць рэлігійнага тэрміна – дакладнае значэнне, якое суадносіцца ці супадае з рэлігійным паняццем. Лёгка заўважыць, што гэткую ўласцівасць сваёй семантыкі выяўляе і любы іншы тэрмін (гл., напр., [1, с. 51–53]). Рэлігійны тэрмін у структурным плане можа быць як словам, так і словазлучэннем.

Рэлігійнае значэнне перадаюць таксама лексемы, што пазначаюць аб'екты і з'явы рэлігійнай сферы, але тэрмінамі не з'яўляюцца, паколькі не маюць адназначнасці, дакладнага значэння. Такую лексіку варта называць рэлігійнай і адрозніваць яе ад тэрміналогіі. Апрача рэлігійных тэрмінаў і лексем у мове функцыянуюць і т. зв. прытэрміналагічныя словы – гэта агульнаўжывальныя словы і выразы (прыслоўі, прыназоўнікі, злучнікі і інш), якія належаць да лексічнай сістэмы мовы без спецыяльных абмежаванняў і не маюць тэрміналагічнага значэння (а часта – і дакладнай семантыкі), але дапамагаюць раскрываць рэлігійную семантыку або служаць для сувязі слоў у словазлучэннях-тэрмінах.

Спецыфіку рэлігійнай тэрміналогіі дарэчна паказваць не толькі (і нават не столькі) на сучасным матэрыяле, колькі на дыяхранічным, паколькі менавіта на старажытных этапах адбываліся многія працэсы ўтварэння рэлігійных тэрмінаў, набыццё імі сінаніміі ці аманіміі. Крыніцай дыяхранічнага матэрыялу варта ўзяць два найважнейшыя помнікі старабеларускай мовы: евангельскі пераклад беларускага пратэстанта Васіля Цяпінскага (каля 1574 г.) і катэхізіс (Нясвіж, 1562) Сымона Буднага. Калі першы – гэта перакладны тэкст, што дакладна перадае свой царкоўнаславянскі арыгінал, то другі – дастаткова арыгінальны рэлігійна-дыдактычны твор у форме пытанняў і адказаў, але з элементамі палемікі. Абодва помнікі знаходзяцца сярод першых друкаваных выданняў на старабеларускай мове; прыклады з іх цытуюцца далей у спрошчанай арфаграфіі.

У дадзенай працы тэрмінамі лічацца словы шырокай марфалагічнай базы: не толькі назоўнікі, але таксама дзеясловы і прыметнікі (гэтак меркавала і Л. А. Антанюк, [1, с. 62–64]). Дэрывацыйна некаторыя тэрміны-назоўнікі маглі ўзнікнуць толькі ад слоў іншых часцін мовы: дзеясловаў (напр.: *васкрэсенне* <*васкрэснуць*) ці прыметнікаў (напр.: *святы* (subst.) <*святы*). У дадатак, у даўнія эпохі не існавала стабільнасці пісьмовых нормаў, і таму ў старажытных крыніцах рэлігійная тэрміналогія магла быць прадстаўлена словамі розных часцін мовы. Аўтаматычнае

ўтварэнне на іх аснове назоўнікаў не заўжды магчыма ці навукова карэктна.

Галоўную адметнасць рэлігійнай тэрмінасістэмы, як і любой іншай, складаюць працэсы тэрміналагізацыі.

1. Тэрміналагізацыя

Тэрміналагізацыя – гэта ўтварэнне тэрміна. У рэлігійную тэрміналогію словы прыходзяць з агульнай мовы, з яе асобных формаў або рэгістраў (напрыклад, дыялекту, прастамоўя, літаратурнай мовы) або шляхам запазычвання з іншых моў (што асабліва актуальна для славянскіх моў, паколькі вядучыя рэлігіі ў славян з’яўляюцца прышлымі). Пры гэтым у агульнай мове існуе значны шэраг слоў, якія не з’яўляюцца тэрмінамі, але адпачатна належаць да рэлігійнай сферы, паколькі пазначаюць выразна рэлігійныя (у т. л. містычныя) аб’екты ці з’явы: *апостал, бог, грэх, малітва, пост, прарок, святар, цуд, Хрыстос; апостальскі, бласлаўёны, божы / боскі, грэшны, пракляты, святы, цудоўны; блаславіць, васкрэснуць, грашыць, клясці, маліць(ца), (на)каяцца, свяціць, хрысціць* і г. д. Такі шыхт лексікі з’яўляецца ядравым для рэлігійнай тэрміналогіі, служыць яе асновай.

Для слоў агульнай мовы (агульнаўжывальных слоў) не патрэбна высокая дакладнасць значэння слова і яго дакладнае суаднясенне з паняццем. Семантыка слова складваецца стыхійна і на працягу розных эпох, таму яна неканкрэтная, расплывістая або дастаткова агульная. Агульнаўжывальныя словы звычайна маюць некалькі значэнняў, а таксама развіваюць пераносныя значэнні.

Напрыклад, словы *дом, князь, неба, сын, чалавек* пазначаюць любы аб’ект, што мае прыкметы, дастатковыя для аднясення яго ў аб’ём адпаведнага паняцця. У маўленчых актах толькі адбываецца актуалізацыя асобных, канкрэтных значэнняў гэтых слоў: *мой дом* ці *дом Пятра, чыстае неба, Пятровы сын* ці *сын Пятра, добры чалавек* ці *чалавек на дарозе, князь на чале княства* і г. д. За межамі маўленчага акта такія словы губляюць сваю кантэкстуальную адназначнасць, застаючыся адзінкамі агульнай мовы (агульнаўжывальнымі словамі).

Ператварэнне слова агульнай мовы ў тэрмін адбываецца праз набыццё дакладнага значэння ці нават уласнай дэфініцыі шляхам усталявання сувязі з пэўным паняццем (у дадзеным выпадку – рэлігійнай сферы). Для запазычанняў з іншых моў наданне дэфініцыі не абавязкова, калі такая дэфініцыя была ўжо дадзена на іншай мове і з такім значэннем запазычаны тэрмін ужываецца ў новай.

Пераход агульнаўжывальнага слова ў тэрмін ажыццяўляецца не адвольна, а ў **спецыяльным дыскурсе** (у дадзеным выпадку – рэлігійным), што мае месца ў самых разнастайных маўленчых актах, вусных і пісьмовых, звязаных з рэлігіяй: пры перакладзе ці тлумачэнні рэлігійных тэкстаў, вусным выступленні рэлігійных дзеячаў, стварэнні або рэдагаванні рэлігійных тэкстаў, у рэлігійнай палеміцы, пры выкананні рэлігійных рытуалаў і да т. п.

Разнастайныя прыклады такога пераходу можна назіраць як на сучасным, так і на старабеларускім матэрыяле. Так, агульнаўжывальнае слова *неба* ў евангельскім (і наогул біблейным) кантэксце набывае статус тэрміна, пазначаючы нематэрыяльны свет, што пануе над зямлёю і дзе прысутнічае Бог і яго трон, Ісус Хрыстос, праяўляецца Дух Святы, там таксама знаходзяцца анёлы і святыя (І хаця падобная дэфініцыя, натуральна, Цяпінскім не прыводзіцца, аднак яна ўласціва евангельскаму кантэксту (і была дадзена ў тэалагічнай літаратуры); у розных месцах евангельскага апавядання раскрываецца змест паняцця *небо*, чаго дастаткова для функцыянавання тэрміна і без дэфініцыі). Статус тэрмінаў у евангельскім кантэксце набываюць у перакладзе Цяпінскага і іншыя агульнаўжывальныя словы, такія як *домъ*, *сынъ*, *чоловекъ* і інш.

Пры гэтым само слова, як правіла, не змяняецца (магчымы толькі некаторыя яго марфалагічныя змены). Набыццё адназначнасці словам суправаджаецца стратай другасных і пераносных значэнняў, стратай экспрэсіі, мадальнасці, эстэтычнай афарбоўкі – усяго, што было ўласціва яму ў агульнай мове. Ператварэнне ў тэрмін суправаджаецца пераацэнкай слова, размежаваннем са словамі сваёй ранейшай лексічнай групы і ўсталяваннем сувязяў са словамі новай лексічнай групы. Фактычна слова мяняе сваё месца ў лексічнай сістэме, сувязі з ранейшымі і цяперашнімі паняццямі (напрыклад, губляюцца былыя сінонімы і антонімы, атрымліваюцца новыя). Так, у евангельскім перакладзе Цяпінскага тэрмін *грешникъ* суадносіцца ўжо з такімі сінонімамі, як *погибший* (subst.), *сынъ злостивый*, *сынъ муки*, *чоловекъ въ духу нечистомъ*, а таксама *бешаный* і *бешоный* (subst., пра ахопленых злым духам) і супрацьпастаўляецца такім антонімам, як *выбранный* (subst.), *светый* (subst.) і *мужъ светый*, *светый божий* (subst.), *справедливый* (subst.) і *мужъ справедливый*, *сынъ королевства*, а таксама *убогий въ духу*.

З прыведзеных прыкладаў, дзе назоўнікі (і субстантывы) атрымліваюць свае азначэнні, добра бачна, што тэрмінаўтварэнне суправаджаецца **спецыфікацыяй** – наданнем дадатковых дэталізацый

значэнню слова (звычайна шляхам азначэння, дапасаванага ці недапасаванага, і дэфініцый), якія паглыбляюць і раскрываюць змест паняцця. Таму ў перакладзе Цяпінскага *ангель* фігуруе з шэрагам азначэнняў: *ангельбожый, ангельнебесный, ангельпанский, ангельсветый*; рэлігійны кіраўнік сінагогі выступае як *переднейший згромаженья і переднейший въ згромаженьи*; галоўны жрэц (першасвятар) у Іерусалімскім Храме названы як *священникъ переднейний*, як *оферовникъ* і як *оферовникъпереднейший*. У Евангеллі (паводле перакладу Цяпінскага) слова *сынъ* у якасці наймення для Ісуса Хрыста спецыфікавана азначэннямі *сынъ божый, сынъ бога, сынъ чолочечий, сынъ Давидовъ*.

2. Сістэмнасць

Сістэмнасць тэрміна азначае ўключэнне яго ў пэўную тэрмінасістэму. У адрозненне ад агульнаўжывальных слоў (таксама арганізаваных у свае групы), тэрміны (нават словы, запазычаныя з агульнай лексікі) у сваёй сукупнасці спецыфічна арганізаваны: інакш спалучаюцца паміж сабой, а іх значэнні абумоўлены спецыфікай дадзенай рэлігійнай ідэалогіі (дактрыны). Адпаведна, значэнне тэрміна можа быць зразумелае толькі ў суаднясенні з іншымі тэрмінамі.

Найлепш гэта можна праілюстраваць на прыкладзе старабеларускіх рэлігійных дэфініцый, калекцыю якіх змяшчае катэхізіс Сымона Буднага. Напрыклад, на с. 19а–20а там даецца такая дэфініцыя пракляцця: *Бо кто проклиняетъ, призываетъ Бога противу его приказанья, абы человека скараль, которого Богъ любити велель* (с. 19а–20). Т. ч., пракляцце – гэта прыкліканне Бога насуперак яго заветаў любіць кожнага для пакарання іншага чалавека. Таму Будны мімаходзь акрэслівае пракляцце як грэх (*грехъ*), і як вялікі грэх, што цягне за сабой іншыя грахі. І далей Будны ўжо дэталізуе (паглыбляе дэфініцыю), прыводзячы два сілагізмы, якія мусяць давесці справядлівасць яго пазіцыі. Першы сілагізм акрэслівае пракляцце як злоўжыванне. *Той, кто проклиняетъ, не имеетъ въ учтливости Бѣга. Бо поменити Бѣга, есть его призывать. Богъ какъ имеетъ быти съ страхомъ и з великою учтливостию призывать. Лечь проклинанья бывають ляда с причины, часомъ напрасно, часомъ и зъ гневу безъ страха божіа учтливости его* (с. 20). Другі сілагізм вызначае пракляцце як злачынства: *кто проклиняетъ для того Бѣга въспоминаетъ, абы зашкодиль оному, кого злоречить. Лечь Богъ всехъ любити велель* (с. 20). Далей (с. 20–20а) Будны тлумачыць, чаму ж біблейныя прарокі, якія пракліналі, не ўпадалі ў грэх – бо яны пракліналі бязбожнікаў і блюзнерцаў! Але нават пры такой умове прыкладу прарокаў не варта паслядоўнічаць: *Лечь мы такового*

проклинанья в обычай брати не маемъ (с. 20а). Такім чынам, для разумення тэрміна *проклинанье* неабходна таксама разуменне тэрмінаў *грехъ* (*грешити*), *кара* (*карати*), *призывати Бога*, *злоречити* (*злореченье*), *приказанье божие* (*приказати*), *любити* (*любовь*) і інш.

Як вядома, сукупнасць суадносных і звязаных паміж сабой тэрмінаў называюць тэрміналогіяй, ці тэрмінасістэмай, а таксама яшчэ (тэрміналагічным) полем (гл., напр., [1, с. 40–43, 106–112]). У межах сваёй тэрмінасістэмы (свайго поля) тэрмін адназначны, а само поле замяняе яму кантэкст: тэрміны не залежаць ад кантэксту, яны суадносяцца толькі з іншымі тэрмінамі сваёй тэрміналогіі. За межамі гэтага поля слова губляе сваю адназначнасць; пранікненне туды іншых тэрмінаў (з чужых тэрміналагічных палёў) не дапускаецца.

Варта яшчэ падкрэсліць, што ў межах тэрмінасістэмы (поля) адбываецца ўжо не проста актуалізацыя, а **спецыялізацыя** тэрміна – прыстасаванне яго семантыкі да пазначэння пэўнага паняцця адпаведнай галіны. Спецыялізацыя праяўляецца ў дэфініцыі, калі тэрмін не толькі атрымлівае свой аб’ём і змест, але і ўплывае на дэфініцыі іншых тэрмінаў свайго поля або ўлічвае іх. Такім чынам, тэрміны адзін аднаго абмяжоўваюць і разам з тым узбагачаюць.

Разуменне ўсяго поля (тэрмінасістэмы) магчыма толькі на базе пэўнай рэлігійнай ідэалогіі (дактрыны). На базе гэтай ідэалогіі тэрмін здабывае сваю дэфініцыю і суадносіцца з іншымі тэрмінамі. Адпаведна, рэлігійная тэрміналогія для свайго ўзнікнення і функцыянавання патрабуе спецыяльнай галіны інтэлектуальнай дзейнасці – тэалогіі, дактрыны, дагматыкі, апалагетыкі і г. д. Усе рэлігійныя тэрміны заўжды з’яўляюцца адначасова і элементамі, і набыткамі пэўнай рэлігійнай ідэалогіі. У сувязі з гэтым рэлігійнаму тэрміну ўласціва такая рыса, як штучнасць.

3. Штучнасць

Штучнасць тэрмінаў азначае, што адносіны ў тэрмінасістэме (полі) складваюцца не натуральным, стыхійным шляхам, як у агульнай лексіцы, а спецыяльна, штучна ўсталёўваюцца. Адбываецца гэта пры даследаванні пэўнага паняцця ў выглядзе дэфініцыі, каментарыя, разважання, параўнання, класіфікацыі і да т. п. Тэрміны заўжды штучна, свядома ўключаюцца ў поле тэрмінаў (а часта і штучна ствараюцца паводле сваёй формальнай структуры) у выніку складанай інтэлектуальнай дзейнасці, такой як аналіз, сістэматызацыя, дыскусія, палеміка і да т. п. Нездарма моватворчасць беларускіх пратэстантаў, уніятаў і праваслаўных XVI–XVII стст. суправаджалі бурлівыя спрэчкі і дэбаты.

Гэта таксама азначае, што пры патрэбе тэрміны могуць быць зменены ў сваім змесце, аб'ёме, дэталях і нават паводле поля – перамешчаны ў іншае поле. Гэта асабліва часта можна назіраць у эпоху Рэфармацыі.

4. Структураванасць

Як і звычайныя тэрміны (гл., напр., [1, с. 64–75]), рэлігійныя тэрміны маюць разнастайную структуру: яны бываюць не толькі аднаслоўныя, але і двуслоўныя ды шматслоўныя, г. зн. з'яўляюцца словазлучэннямі. Складанасць структуры дазваляе ўзмацніць яснасць тэрміна (калі яна недастатковая пры аднаслоўным найменні) за кошт большай **матывацыі**, якая звязвае тэрмін з іншымі паняццямі. У тэрмінах са складанай структурай адзін кампанент агульны з адным паняццем, а другі – з іншым(і). Так, звышнатуральнае якасцева-прасторавае паняцце пякельных пакут пасля смерці ў евангельскім апавяданні перадаецца складанымі тэрмінамі (паводле перакладу Цяпінскага) *мука вечная, мука огненная, огонь вечный, огонь неугасающий, огонь мукъ*, хаця трапляюцца і аднаслоўныя *огонь, пекло, темность*. Добра бачна, што ў першым выпадку структурна складаныя тэрміны маюць большую нагляднасць і выразнасць.

Варта адзначыць, што ў граматычным плане спецыфікацыя тэрміна, асабліва ў старабеларускую эпоху, рэалізуецца не толькі праз дапасаванія (*ворота пекельные, духъ нечистый, судъ вечный* і інш.) азначэнні, але і недапасаванія (*взнесенье на небо, мерзкость спустошенья, отпушенье греховъ* і інш.), а таксама, пры прамапераходных і нават непераходных дзеясловах – праз дапаўненні, прамыя і ўскосныя: *вложить руки, встати зъ мертвыхъ, мети духа нечистого, отпустить / отпуцати грехъ / згрешенье* і інш. У выніку тут магчыма ўзнікненне рознага кшталту суадносін і паралелізмаў, параўн.: *богъ живой* і *богъ живыхъ, сынъбожий* і *сынъбога, столица божья* і *столица славы; (по)хвалити* і *воздати / воздавати хвалу, блюзнити* і *блюзнерство мовити, взнестисе* і *взнестисе на небо* (прыклады ўзятыя з перакладу Цяпінскага).

У рэлігійнай тэрміналогіі можна адзначыць падвышаную вагу генетыўных канструкцый сярод недапасаваных азначэнняў, прычым такія канструкцыі часам функцыянуюць як сінанімічныя атрыбутыўным канструкцыям. Гэта абумоўлена ўплывам прэцэдэнтных тэкстаў (Бібліі), чыя мова захоўвае нямала архаічных рыс.

Таксама важную фармальную характарыстыку тэрміна нясе і яго ўнутраная (марфалагічная) структура, што часта ўказвае на катэгарыяльную прыналежнасць слова. Так, у славянскіх мовах важную

ролю адыгрывае фіналь слова (яго канцавыя марфемы), што адлюстроўвае марфалагічную прыроду слова (спецыфічныя суфіксы аддзеяслоўнага дзеяння, роду і да т. п.). Гэта спрыяе знаходжанню месца тэрміна сярод граматычных класаў, яго аднясенню да пэўных агульных катэгорый, а ў рэшце рэшт – і больш дакладнаму яго значэнню. Верагодна, нездарма таму многія рэлігійныя тэрміны ў катэхізісе Буднага выступаюць менавіта з суф. *-ание/-ение* [2, с. 28], які ўказвае не толькі на прыналежнасць назоўніка да абстрактнай лексікі, але і на яго аддзеяслоўнае паходжанне.

У некаторых выпадках працягласць тэрміна сведчыць не толькі пра яго матывацыю, але таксама і пра больш спецыяльнае, вузкае значэнне, параўнальна з кароткім тэрмінам, на базе якога ён быў утвораны. Так, апрача слова *грехъ* Цяпінскі выкарыстоўвае ў сваім перакладзе і слова *згрешенье*, якое пазначае несмяротны, даравальны грэх, памылку (больш вузкае значэнне).

5. Сінанімія

На першы погляд, сінанімія зусім не ўласціва тэрміну, які імкнецца да адназначных суадносін паміж формай і зместам (паняццем). Аднак гэта – ідэальнае патрабаванне, якое на практыцы ў сучаснай тэрмінатворчасці не вытрымліваецца [1, с. 75–82]. У дачыненні ж да рэлігійнай тэрміналогіі пазбегнуць сінаніміі немагчыма ў прынцыпе, паколькі на выбар наймення (пазначэння) тут моцна ўплывае таксама традыцыя, аўтарытэты, прэцэдэнты. Таму ў рэлігійнай тэрміналогіі для аднаго зместу (дэсігната) можа існаваць шэраг найменняў (пазначэнняў) рознага паходжання, калі яны санкцыянаваныя працяглай традыцыяй, асвечаны аўтарытэтам і маюць прэцэдэнты. Наяўнасць сінонімаў дазваляе звязаць паняцце з шэрагам блізкіх ці сумежных паняццяў і палёў.

Сапраўды, у рэлігійнай сферы многія тэрміны маюць свае поўныя ці няпоўныя сінонімы. Так, тэрмін *неба* ў Бібліі мае ў якасці поўнага адпаведніка найменні *нябёсы* (pl. tant.), *улонне Аўрамава*, *вышыні* (у перакладзе Цяпінскага – *высокость*) і інш. Гэтаксама ў Евангеллі *Хрыстос* называецца *сын чалавечы*, *сын Божы*, *сын Бога*, *сын Айца* і інш. Сінедрыён (дарадчая і судовая ўстанова ў гарадах старажытных іўдзеяў) Цяпінскі перадае ў сваім перакладзе і як *судъ* (Мц. 5:22) і як *рада* (Мц. 10:17, Мк. 13:9) у залежнасці ад евангельскага кантэксту. Будны разам з тэрмінам *проклинанье* прыводзіць і яго сінонім *злореченье* (відаць, усё ж няпоўны), што дублюецца і на іншым марфалагічным узроўні: у яго дэфініцыі ўжываюцца дзеясловы *проклинати* і *злоречити*. Вельмі разнастайныя атрымліваюцца ў Евангеллі найменні д’ябла: апрача

д'явольадзначаны сінонімы рознай паўнаты: *бесъ і князь бесовский, воровъ, духънемый, духънечистый, злостивый* (subst.), *злый* (subst.), *куситель*.

Наяўнасць сінаніміі, верагодна, стварае выразную асаблівасць рэлігійнай тэрміналогіі. Гэта выразна супрацьпастаўляе яе сучаснай навуковай тэрміналогіі, дзе сінанімія тэрмінаў ганіцца і пазбягаецца (хаця на практыцы мае месца).

Асобнай заўвагі патрабуюць т. зв. разнамоўныя сінонімы, што ўласцівы не толькі рэлігійнай тэрміналогіі (і рэлігійнай лексіцы), але і звычайнай тэрміналогіі беларускай мовы [1, с. 61]. У гэтым выпадку паміж сабой суадносяцца як поўныя сінонімы словы рознага генетычнага паходжання – беларусізмы, царкоўнаславянізмы, грэцызмы, паланізмы, лацінізмы: *набажэнства – служба – літургія – (і)мша, бажніца – царква – касцёл, пропаведзь – казанне / казань – гамілія, святар – поп – ксёндз*, хаця часцей за ўсё адзначаюцца толькі пары кштальту *гасподзь – пан, епіскап – біскуп, манастыр – кляштар, хрост – крыж, ідал – балван, плоць – цела, милость – ласка, таінства – сакрамант, заповіт – тастамент*. Такая міжмоўная сінанімія абумоўлена даўнім суіснаваннем у беларусаў розных хрысціянскіх канфесій (грэка-праваслаўнай, рыма-каталіцкай, пратэстанцкіх), кожная з якіх карысталася рознымі чужыннымі мовамі, што ўплывала на развіццё беларускай тэрміналогіі і рэлігійнай лексікі. Аднак на практыцы такія разнамоўныя сінонімы выступаюць звычайна ў розных тэрмінасістэмах (палях) і рэдка сустракаюцца ў адным полі.

6. Аманімія

Аманімія ўзнікае ў рэлігійнай тэрміналогіі ў сувязі са зменамі і развіццём рэлігійных ідэй, узнікненнем новых рэлігійных рухаў, школ, вучэнняў, стварэннем новых канфесій і да т. п. Пры істотных зменах справа можа даходзіць да поўнага перагляду ідэйных палажэнняў, што яшчэ нядаўна здаваліся цалкам непарушнымі і бяспрэчнымі. Вынікам становіцца пераасэнсаванне ўжо існуючых тэрмінаў, наданне ім новага зместу (новых дэфініцый) або паглыбленне, дэталізацыя існуючага зместу. Аднак блытаніны ці двусэнсоўнасці пры гэтым не ўзнікае, паколькі адбываецца дыферэнцыяцыя і размежаванне тэрмінаў – кожны з іх адносіцца да свайго поля, сваёй тэрмінасістэмы, дзе мае свае сувязі з іншымі паняццямі, і, як правіла, ізаляваны ад паняццяў іншых палёў.

Напрыклад, у Евангеллі існуюць амонімы для наймення праведнікаў (далей прыклады – паводле перакладу Цяпінскага): *сыны королевства* 1. іўдзеі, прадстаўнікі богаабранага народа, якія толькі фармальна

выконвалі боскія заветы (гл. Мц. 8:12); 2. сапраўдныя паслядоўнікі вучэння Хрыста, хрысціяне (гл. Мц. 13:38). Іншым евангельскім амонімам будзе слова *судь*: 1. чалавечы суд, нефармальны або фармальны, 2. нябесны, боскі суд (у гэтым выпадку слова спалучаецца з азначэннямі: *судь вечный, судь поганомь*). Ва ўсіх гэтых выпадках мае месца не разыходжанне семантыкі тэрміна, а якраз аманімія тэрмінаў, паколькі кожнае з такіх значэнняў належыць да свайго поле.

7. Полісемія

Хаця полісемія тэрміналогіі не ўласціва ў прынцыпе, тым не менш цалкам яе пазбегнуць не заўжды ўдаецца, часам яна нават праяўляецца на даволі глыбінных ўзроўнях. Так, у славянскай рэлігійнай тэрміналогіі, як і ў большасці еўрапейскіх моў, прадстаўлена полісемія пэўнага тыпу, калі назва памяшкання альбо будынка супадае з назвай установы, якая дзейнічае ў такім памяшканні альбо будынку: *царква (касцёл), прыход (парафія), суд, синагога* і да т. п., таксама параўн. найменні Іерусалімскага Храма ў перакладзе Цяпінскага: *домъ (домъ божий, домъ молитвы), место светое, церковь і церковь божья*. Тое ж можна назіраць і ў выпадку аддзяяслоўных назоўнікаў (*омыванье*, як у Цяпінскага), у семантыцы якіх заўжды прадстаўлены працэс і яго вынік ці дзеянне і яго сродак.

Разгледжаныя асаблівасці рэлігійнай тэрміналогіі сведчаць, што тэрміны ўласцівыя не толькі навуцы і тэхніцы, але і такой суб'ектыўнай ды ненавуковай галіне чалавечай дзейнасці, як рэлігія. Яны, у прыватнасці, фармуюцца і функцыянуюць пераважна ў тэалагічным дыскурсе, аднак выступаюць і ва ўсёй іншай рэлігійнай літаратуры – у той ступені, у якой фармулёўкі тэрмінам былі дадзены ў гэтым дыскурсе. Аналіз паказвае, што ўтварэнне і існаванне рэлігійных тэрмінаў супадае з аналагічнымі працэсамі ў сферы нерэлігійнай тэрміналогіі. Сярод асаблівасцяў рэлігійнай тэрміналогіі можна ўказаць на існаванне выразнай сінаніміі, якая абумоўлена значнай роляй традыцыі і традыцыйнай літаратуры. З'явы сінаніміі, аманіміі і полісеміі ў рэлігійнай тэрміналогіі не парушаюць семантычнай адназначнасці тэрміна як з'явы, што адзначана і ў нерэлігійнай сферы [1, с. 81]. Рэлігійная тэрміналогія – важная галіна беларускай нацыянальнай тэрміналогіі. Асаблівае значэнне рэлігійных тэрмінаў для нацыянальнай мовы звязана з тым, што яны пачалі фармавацца і развівацца яшчэ ў старажытную эпоху.

Літаратура

1. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія : Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. –240 с.
2. Жураўскі, А. І. Лексічныя асаблівасці «Катэхізіса» Сымона Буднага / А. І. Жураўскі // Беларуская лінгвістыка. – 2007. – Вып. 60. – С. 22–30.

Н. Я. Кошкіна

*саіскальнік кафедры беларускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*

ПЕРАЕМНАСЦЬ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ Ё ГАЛІНЕ ФРАЗЕАЛОГІІ

Пытанні моўнай пераемнасці традыцыйна займаюць сталае месца сярод моўна-гістарычных даследаванняў, паколькі ад аб'ектыўнага вырашэння ступені і характару пераемнасці моўных традыцый «залежыць фарміраванне аб'ектыўных падыходаў да цэлага шэрагу важных моўна-гістарычных праблем, у прыватнасці да праблемы перыядызацыі гісторыі мовы, вызначэння моўнага “ўзросту”, акрэслення сацыялінгвістычнага тыпу мовы і інш.»[3, с. 17].

У беларускім гістарычным мовазнаўстве ў выданнях другой паловы ХХ ст. усталявалася меркаванне, што новы літаратурны варыянт беларускай мовы сфарміраваўся ў вялікім часавым адрыве ад старога, вынікам чаго сталася страта прамой і непасрэднай пераемнасці паміж старой і новай беларускай літаратурнай мовай. Такога пункту погляду прытрымліваліся многія навукоўцы [4, с. 231; 6, с. 368; 7, с. 335; 8, с. 497; 9, с. 11–12; 11, с. 64; 15, с. 147 і інш.]. Паказальна ілюструюць гэтую пазіцыю ў адносінах да пытання пераемнасці наступныя выказванні: «моўныя дасягненні (беларускай мовы старажытнага перыяду – *Н. К.*) аказаліся зусім забытымі і нявыкарыстанымі ў далейшым, пры фарміраванні беларускай літаратурнай мовы ХІХ стагоддзя на народнай аснове» [6, с. 368]), «у гісторыі беларускай літаратурнай мовы <...>прыкметна